

Merima Omeragić

merima.omeragic@unsa.ba

Univerzitet u Sarajevu

Centar za interdisciplinarnu studiju „prof. dr Zdravko Grebo“

Lakoća prevođenja u službi redefiniranja polja znanja

Politike prevođenja / Rada Iveković. – Prevod s francuskog na hrvatski jezik Milena Ostojić i Rada Iveković – Zagreb: Fraktura, 2022 – 387 str. – ISBN Print-ISBN 978-953-358-436-2.

Nakon godina motiviranih nepravедnim, ali primjetnim odsustvom djela filozofkinje Rade Iveković iz post/jugoslavenskog i jezičkog i naučnog prostora konačno je prevedena i objavljena knjiga *Politike prevođenja*. Sagledano iz jednog aspekta u odnosu na kontekste povijesti i iskustva autorke, naslov cilja u smisao ostavljajući recepciji nagovještaj o poziciji otključavanja značenja. U knjizi su sabrani radovi koje je Rada Iveković istraživala u godinama nakon ratova u Jugoslaviji. Nakon tekstova koje je uglavnom povremeno objavljivala u aktivističkim glasilima, s *Politikama prevođenja* došlo je do integracije autorkinog znanja i ključnog reprezentovanja savremenih tema iz oblasti angažirane filozofije najšire, ali i promišljanja na stjecištu različitih društvenih disciplina.

U mogućnosti otključavanja tekstualnih i podtekstualnih poruka rukovodiću se i navodom same Rade Iveković o objašnjenju procesa prevođenja kao metamorfoze ili „procesa transformacije ne samo teksta nego i autorice, tj. subjekta“ (Iveković 2022: 288). Istovremeno radi se i o pristanku na „izvjesnu trans-subjektivaciju pa možda i desubjektivaciju“ (Iveković 2022: 288). Na taj način i objavljivanje *Politika prevođenja* i višestrukost prevođenja, od kojih je najočiglednija jezička, pa potom autorska, kao i suvereno vođenje kroz znanje, moćan diskurs i sveobuhvatna analiza materije znače prevođenje. Analizirajući primjenjene postupke u *Politikama prevođenja* kao interseksijske načine izučavanja društvenih, političkih, istorijskih i antropoloških problema Rada Iveković zbilja prikazuje, koristiću njen izraz, vježbu u prevođenju između naoko nespojivih fenomena. Izazovom istraživanja i svođenja u naučnu ravan u

ovoj knjizi se gradi novi otvoreni univerzum spreman na dijalog s različitim pozicija.

Strukturno *Politike prevođenja* sadrže pet poglavlja kojima prethodi predgovor filozofa Etjena Balibara (Étienne Balibar), dok knjigu zatvara autokin „Pogovor hrvatskom izdanju, o jeziku izvan sebe, tj. o prevođenju“. Knjiga uključuje dodatke kao što su iscrpan spisak komentara i korištenih jedinica „Bilješke“, potom „Zahvalu“, „Kazalo imena“, biografsku bilješku i izbor iz bibliografije autorke knjige i bilješku o prevoditeljki Mileni Ostojčić. U predgovoru naslovljenom „Za Radu Iveković: Politike prevođenja“ u svojevrsnom filozofskom dijalogu autor polazi od teze da se originalni koncept *filozofije prevođenja* koji izlaže Rada Iveković ostvaruje kao snažna poveznica svih njenih prethodnih predmeta izučavanja i smještanja pokušaja očuvanja sopstva u tijelo teksta. Balibar reprezentira svoju viziju *Politika prevođenja* proučavajući materijal u sklopu četiri tematske oblasti: nacije i spola, prevođenja, postkolonijalnosti i suočavanja sa drugosti. U predgovoru autor upućuje na važnost studije i značaja procesa prevođenja kao „povlaštenog puta za transformaciju univerzalnog u multiverzalno“ (Balibar u Iveković 2022: 13), ali i na koordinate koje su utemeljene na suočavanju različitih oblasti postkolonijalnog, imperijalističkog, etičkog, feminističkog, zapadne filozofije i istočnih filozofskih disciplina i historije. Predgovor se zatvara identifikacijom snage autorskog izraza i knjige u aktivističkoj i filozofskoj dimenziji, te činjenici da predstavlja neophodnu *nedostajuću povijest*.

I „Uvod. Predati se, odvažiti“

Uvodno poglavlje je složeno na temelju eseja kojima se prožimaju autobiografski i naučni diskurs. U prvom eseju „Prije i poslije“ Rada Iveković polazi od intelektualnog i intimnog reza koji je promijenio njen život – od rata. U narativ o iskustvima rada u profesiji i nauci na kraju 80-ih godina 20. vijeka, autorka uvodi motiv epistemološkog loma koji se u jugoslavenskom društvu odvio sa fašizacijom nacionalizma (tragom filozofskih tumačenja Radomira Konstantinovića) i brisanjem historije. Smješten u orijentire opstanka, udvojenosti stvarnosti i opipljivosti rata, izloženosti jakoj propagandi i insceniranju napada, te na ličnom planu smrću majke partizanke i feministkinje – Rada Iveković je zauzela poziciju neposlušnosti i objavila militarističko-nacionalističkom sistemu „ne želim

suradivati s ratom“ (Iveković 2022: 39). Kroz svojevrsnu terapijsku pripovijest izložen je sudar sa procesom proizvodnje gubitka jugoslavenskog identiteta koje je dovelo do uronjenosti autorke u „transnacionalnu konvergenciju“ (Iveković 2022: 25). Lično i intelektualno rasredištenje povezano je s egzistencijalnim putem nestanka referenci na životno iskustvo porijekla, ali i činom egzila u Francusku. Ovi zapisi su ključni jer osim što ukazuju na otisak sloma zajedničke domovine na život angažirane intelektualke čime doprinose alternativnoj istoriji, esejom se i verificiraju bitna naučna znanja i mehanizmi koji usmjeravaju na mogućnost drugačijih koncepata i istraživanja.

Napisan za vrijeme raspada Jugoslavije rad „Rat za utemeljenje Evrope“ problematizira nacionalizam kao ideju utemeljenu na mitologiji, populizmu i tekstualnom fundamentalizmu. U pokretu nacionalista u Srbiji i Hrvatskoj autorka uviđa aspekte rekonstrukcije magične tradicije i čistoće sna i fokusa na istorijsko reutemeljenje koje je proizvedeno s ciljem homogeniziranja i mobiliziranja narodne mase. S terminom povijesnog reutemeljenja Rada Iveković dekonstruiše filozofiju jugoslavenskih ratova. Pod pojmom povijesnog reutemeljenja označava se unutrašnje i vanjsko dokazivanje moći mitova i osporavanje decenija zajedničkog života i prožimanja kulture proizvodnjom nove istorije. Centralno pitanje je pozivanje na identitet čiji karakter uključuje i samozadovoljstvo i ugroženost određenu demonizacijom drugog. Konstruisani narativ o naciji i nacionalnom identitetu postaje mehanizam procesa homogenizacije koju političke vođe predlažu narodu obuzetom „masovnom psihopatologijom“ i spremnom na mobilizaciju. Istovremeno u radu se izlaže vanjska, evropska perspektiva koja uz pomoć filozofije nesimetričnosti i univerzalnosti svog subjekta jugoslavenski rat gura izvan Evrope. Autorka rad zaključuje da su nacionalizam i rat „granični slučajevi konstitucije zapadnog subjekta, i kao najviši stadij krize“ (Iveković 2022: 48) dovoljan razlog za urušavanje kakvo se već odvilo u Istočnoj Evropi koja je lice trećeg svijeta i same Evrope. Sadašnje krize unutar Evrope proizvode njene dihotomije, neprijateljstvo prema islamu i podržavanje logike rata.

U završnom eseju uvodnog poglavlja „Balkanizacija uma“ razara se ideja o specifičnosti balkanizma na način da se kritikuje *duh palanke* nemoćan za kreiranje ideje građanskog, speman za investiciju u erupciju nacionalizma i nasilja. Kako bi proniknula u suštinu nacionalizma Rada Iveković uranja u konstrukciju za koju ističe da je hijerarhijska i

patrijarhalna. Funkcioniranje sistema nacije uslovljeno je komunikacijom, vjerom i lojalnošću članova zajednice spram poretka, zajedničkog ideala i osjećaja vrijednosti. Jugoslavija nije bila specifična po tome, njena propast je bila određena opštim mjestom nasilja zbog načela jednostranosti identiteta i naracije, odnosno na bazi „psihopolitičkog investiranja“ (Iveković 2022: 57). Politički subjektivitet je ugušen, što se posebno odrazilo u dimenziji kontrole žena kao faktora garancije opstanka nacije. Kao hijerarhija nacija žene podređuje obavezom da budu vjerne idealima koji nisu njihovi. Premda mogu pristupiti idealu nacije i shodnog nasilja (kojem su podložnije) žene su sklonije prihvatanju drugosti, koja je i prirodni dio i njihova baština na koju muškarci polažu pravo. Autorka upravo u tome identificira moguću otvorenost u teženju da „skupa osiguramo zajedničku budućnost“ (Iveković 2022: 60). Ovaj esej kojim se uvodi tema mjesta žene u naciji služi i kao najava narednog poglavlja u kojem autorka raspravlja i suočava teme nacionalizma, ratova i spola.

II „Rat i postajanja“

Izlaganjem u „Subjektivaciji i kognitivnoj pravdi“ Rada Iveković se fokusira na razračun sa konceptima evropocentričnog zapadnog subjekta uz pomoć tehnika istočnjačkih filozofija koje ne stavljaju diskurse u perspektive niti otkrivaju subjekt. Svodeći dvije opozitne teorije autorka u prvom redu izaziva legitimnost zapadnog subjekta koji proizvodi lažne simetrije i oduzima pravo na političko drugima. Koristeći ove dvije istraživačke pozicije i perspektive Rada Iveković zapravo apelira na mogućnost emancipacije filozofije kroz diskurse dezidentifikacije, subjektivacije i same desubjektivacije. Ispitujući prelome konstitutivne za reutemeljenje zapadnog subjekta (validacija od antike do moderniteta, pravo političkog univerzalizma) u radu se koncept *prevođenja* i kao učenja uspostavlja kroz zadatak nestanka ili preobražavanja spornog subjekta. Na taj način autorka prevođenje reprezentira kao tehniku i politiku rješavanja problema, u prvom redu uvodeći koncept *karme* – kako bi se suprotstavila teritorijalizaciji Zapada (i Istoka) i nacije. Kako bi karmu odvojila od stereotipa u knjizi se naglašava njen kapacitet djeljene odgovornosti i uzočnosti u kretanjima. Sposobna da „pogađa sve“ (Iveković 2022: 69) karma funkcioniра kao alat za pregovore političkog rasredištenja i višesrukosti. S tim u vezi je pokrenuto pitanje slobode koje se emancipira

uvidom autorke u ideal potekao iz istočne Azije i Indije nazvan – *unutarnja sloboda*. Proširenjem znanja pojmovima karme i unutarnje slobode zapadna filozofija bi se usmjerila na prevođenje i potencijal prema epistemološkoj revoluciji i kognitivnoj pravdi kao uslovu jednakosti i slobode.

Pored ukazivanja za značaj različitih pokreta, pa i feminističkog pokreta začetog u Jugoslaviji, autorka u eseju „Feminizam, nacija i država u proizvodnji znanja od 1989. Epistemološka vježba političkog prevođenja“ dokazuje uticaj –*izama* na proizvodnju, mapiranje, projiciranje znanja i stvaranje identiteta. S lomom 1989. godine i nakon ratova feministkinje su se izvukle gradeći politike mira i kontinuiteta povezivanja. Kako bi najpreciznije argumentirala takvu situaciju žena Rada Iveković uvodi pojam subalternog subjekta kojeg „ne priznaje ni dominantni subjekt [...] ali ni subjekt koji se kali u otporu“ (Iveković 2022: 77) vodeći dvostruku borbu. Kroz ovaj pojam i s obzirom na to da su žene prevoditeljke, mediji i posrednice, ispituje se mogućnost stvaranja novog univerzalizma otvorenog za politike prevođenja. Procesom prevođenja omogućava se događanje, promjena i izlazak iz blokada, tranzicija i revizija instrumentalnosti spola usmjerenog na stopiranje prevođenja. S rezom razlike nacija gradi znanje o spolu, građanstvu, te tim putem održava i jača hijerarhije po kojima je žena podređena i desubjektivirana. Feministička kritika je kroz postkolonijalne i dekolonijalne studije, te teorije prevođenja ukazala na spregu toksične muškosti, nacije i religije, kao i na povijesnu i situacionu lociranost subjekta. Stoga, društveno ograničen ženski subjekt etablira se u otporu i mnoštvenosti i udjelu u zajedničkom i kognitivnoj pravdi za koje se treba boriti. S druge strane, kolektivni subjekt ili narod je izložen suverenitetu i upravljanju koje nalaže peglanje istorije i relativizaciju vrijednosti u smjeru onemogućavanja kritike. U jeziku i prevođenju, te ideji palanke, autorka se bavi nadilaženjem granica i istorijske apriornosti. Prevođenje može doprinijeti povezivanju i stvaranju kontinuiteta na spornim mjestima društva, najviše zahvaljujući alteritetu i novoj političnosti u ženskim i migracijskim pokretima usmjerenim na revidiranje političkih reprezentacija i urušavanje suvereniteta. Nacija u naturalizovanom obliku nudi okupljanje oko patrijarhalne vertikalne utemeljene na uključivanju „žena kao ovisnih građana drugog reda ili kao subalternih“ (Iveković 2022: 93), što omogućava i stepenovanje u isključivanju drugih društvenih grupa. U otrgnuću od jezika i nacije feminizam i žene imaju veliku ulogu.

Esej „Spol nacije“ s naslovom ukazuje na normativnost i discipliniranje spolova u odnosu na nacionalni identitet i segregaciju. Autorkino polazište za ovu studiju je preduslov podjele uma, što vodi u postavljanje spola u središte podjele. Pod fenomenom podjele uma Rada Iveković tumači distinkciju na bazi koje se proizvode dihotomije i njihove korelativnosti. I jedna od njih – spolna razlika koju prati distribucija nacionalnih uloga, koja je proizvod „seksuacije“ (*gendering*), djelovanja režima i represije nad ženama kao zadatka globalnog patrijarhalnog konsenzusa. Tumačenjem razlike spolova u odnosu na pojam *différend* (raskol – ono što čini razliku) u radu se utemeljuje značaj seksuacije u svim segmentima univerzuma, pa i u jeziku. Analizu „tenzije asimetrije“, kao i uvođenje u društvene i humanističke studije, autorka izvodi kroz činjenicu da prevazilazeći prirodnu razliku raskol se uspostavlja kao političan i moćan da modificira naučni postupak. Veza spola sa nacijom se usložnjava s radom raskola u dimenziji nadziranja seksualnosti, pri čemu tijelo majke simbolizira otadžbinu koja „predstavlja jedinstvo grupe kojoj individua dobrovoljno žrtvuje svoju singularnost“ (Iveković 2022: 108). Na taj način žena se utapa u materinsku zajednicu pod plaštom očinskog modela. „Materinska instanca je utočište koje je uspostavio otac-nacije, koji je vođa kojeg treba oponašati, a ne nepravdena konkurencija kod majke“ (Iveković 2022: 109). Homogenizacija žena u naciju uključuje pokornost naciji i muškarcu, te poštovanje modela koje nameće vrhovni autoritet. Posebna dimenzija je ženska sposobnost da udvajaju naciju nutritivnim odnosom spram potomstva, dok se muškarci homogenizuju šovinizom. Kako bi se ovaj problem razjasnio autorka predlaže upotrebu i univerzalnog i partikularnog principa s ciljem adekvatnog opisa mehanizama i otčepljenja naracije. Poenta pomenutog koncepta se ogleda u univerzalnom principu koji Rada Iveković nalazi u primjeru indijske feministkinje Nivedite Menon koja univerzalnost ocjenjuje preko „uspjeti zajednicu konstituirati drugačije“ (Iveković 2022: 118).

U naredna dva eseja iz drugog poglavlja – „Predgrađa, spolovi i kolonijalni bumerang“ i „Povratak zaboravljenog političkog kroz predgrađa“ autorka problematizira i u naše naučno polje uvodi postkolonijalna iskustva i odnose Francuske. Teza Rade Iveković se odnosi na pretpostavku da se kolonijalni „bumerang vratio s odgodom“ (Iveković 2022: 119). Takva kriza koja slijedi jugoslavenski primjer počinje od zatvorenosti francuskog jezika gluhog za druge i nijemosti, zabrana

diskursa, a nastavlja se kroz institucionalno nesuočavanje opravdano nepostojanjem postkolonijalnih studija i izostankom posuđivanja tehnika subalternista koji kritikuju historiju. Autorica francusko društvo kritikuje kao provincijalističko, čija se kriza diskursa smješta između i kao takva odražava mogućnost. Osim pretpostavke da se podjela ne nalazi u predgrađima, nego i u spolnim frakturama, dolazi se do identiteta i percepcije žene kojom se štiti ili brani njena čast. Kako bi se opisala pozicija žena u radovima se analizira zakon iz 2004. o zabrani nošenja religijskih obilježja na fonu rodne dimenzije i toga što predstavlja za pokrivene žene, kao i pobunu djevojaka iz 2003. godine *Ni putes ni soumises* [Ni kruve ni podređene]. Ovi događaji su iskorišteni za etnizaciju predgrađa, za podizanje historije oko marama i za podjele unutar zajednica doseljenika i ženskih pokreta, ali i kroz ideju kolonizacije vlastitog stanovništva. U suštini radi se o nemogućnosti unutrašnje ideje dekolonizacije Francuske koja bi mogla profitirati na emancipacijskom potencijalu migracijskih pokreta i proširenju pojma građanstva. Međutim, rješenja koja Francuska ima za krizu, kako ih argumentira Rada Iveković su sve restriktivnija i znače nemogućnost projekta novog društva, što je urušilo i samu Jugoslaviju.

III „Prevođenje, nasilje i jezik“

U eseju „Što znači prevoditi? Društveni i kulturni ulozi prevođenja“ Rada Iveković polazi od definiranja prevođenja kao projekta izgradnje zajedničkog i nadilaženja nacionalnog okvira jer se nalazi na granicama, između, u prepletima, presjecanjima i koegzistiranju. „Prevoditi, to je sam postupak azila i znači uzajamnost; u najboljem slučaju to je želja da se povežemo, prožmemo, upoznamo i približimo“ (Iveković 2022: 155). Proces uključuje i treće, prevoditeljicu, kao i etiku prevođenja. Po karakteru prevođenje nije neutralno ni nevidljivo, čak ono ima političku dimenziju, te sadrži nesvodivu pluralnost ljudskog. Prevođenjem se ispituju ideološke i historijske granice, te jačaju epistemološki smislovi. S globalizacijom proces prevođenja se okrepljuje rasredištenim čitanjima. Prevođenje pruža politike i metode u množini, služi prenošenju znanja i nadilaženju podjela tradicionalnih nauka. Ovim radom se razrađuje prevođenje kao metamorfoza, u prevođenju političkih napetosti u materijalni život. Prevođenje može biti u funkciji doprinosa deaktiviranju nasilja,

razgrađivanju institucija i socijalnosti. Prevedeno djelo izaziva svoj ekvivalent. Stoga, u knjizi se razmatra i pitanje spolne razlike i prevođenja, odnosno nestabilne granice između spolova koja se opisuje u tekstu (Anne Berger istražuje ovaj problem iz pozicije književnosti i psihoanalize) i u prevodu djela (Annie Montaut) koje figurira prožimanjem „između jezika, između 'tradicije' i 'moderniteta', između ženskog i muškog“ (Iveković 2022: 166). Navodeći primjere prevođenja poput onih o izbjeglištvu, ratu, socijalizmu, nacionalnom identitetu, prihvatljivim i alternativnim diskursima, o jeziku autorka ukazuje na prevođenje kao jednu vrstu moći. Podržati prevođenje znači podržati brojne politike prevođenja, koje nije imuno na naše pogreške.

U „O permanentnom prevođenju (U prevođenju smo)“ postavljaju se pitanja o problemu nesavršenosti prevoda, o nejednkosti koja stvara situaciju raskola poteklu iz iskustva represije, o odnosu elemenata prevođenja, o otvaranju značenja, o binarnosti prevodivosti i neprevodivosti. Iako je teškoća prevođenja primjetna, autorka predlaže stvaranje srednjeg puta koji bi omogućio nadilaženje „dihotomije kao krajnjeg horizonta i prepreke“ (Iveković 2022: 174). Iz tih razloga prevođenje se javlja kao uslov izvorne geste, te kao otpor hegemonijskom nametanju značenja. U analizi prevođenja iskustava represije, Rada Iveković kao granicu ističe tijelo u krizi. Kada se nađe u stanju krize tijelo se kreće ili prema prevođenju ili prema preobražaju. S druge strane, naše stanje je u neizdrživom između i ne možemo se svesti samo na tijelo, a opet ne možemo živjeti ni misliti bez njega. Oživljena tjelesnost se pozicionira kao uslov i obaveza prevođenja i u smjeru značenja kulture i proizvoda dihotomija. Prevođenju prethode i prepreke (često nasilne) koje pretenduju na to da zaustave proces, dok se prevođenjem otvaraju značenja ili proizlaze iz otpora značenjima. Prevođenje je kontakt i ide onkraj čina prevođenja i proizvoda jer se preupisuje i spoznaje. Autorka analizira prevođenje prizivajući terapijsku (*yoga*) tehniku i prakse *karme* (džepovi subjektivacije u procesu rastakanja) posebno u dimenziji tumačenja subjekta i srodnih pojmova u indijskoj kulturi. To se najbolje ogleda u tumačenju dolaska u svijet, kao stanju uljeza, u odnosu prema vani, ali i u procesu učenja. U smislu ispitivanja spola, radi se o proizvodnji druge i naravno otporu patrijarhalnoj kulturi. Prevođenje je moguće ako sudionice/i procesa budu preobraženi, te ako rezultat koegzistira sa izvornikom u odnosu

prevodilačke tenzije koja gradi univerzum. Centralna ideja je vidjeti svaku kulturu „kao od samog početka pokušaj prevođenja“ (Iveković 2022: 194).

U eseju „Nasilja i raz-nasilja“ koje zatvara treće poglavlje knjige *Politike prevođenja* Rada Iveković se razračunava sa nasiljem obuhvatajući kontekst dihotomije nasilja-ne nasilja, definicija i vrsta nasilja i pretpostavku da filozofija ne zna šta da radi s fenomenom nasilja. Nasilje je politički i društveni odnos više aktera i hijerarhija i intenziteta. Autorka naglašava da je nasilje seksuirano, čak i kad nije seksualno, „jer je spol temeljni pokretač onoga što nazivamo *bordering* [prozivodnja granica]“ (Iveković 2022: 198). Nasilje je dio svakog oblika života, stvar utemeljenja, dio kulture konstituiranja i pristupa znanju. Od civiliziranja nasilja, ekonomije i povijesti odnosa npr. spolnih, kolonijalnih, migracijskih, rasnih riječ je o preispitivanju odnosa dominacije. Nasilje proizlazi iz „dioba društvenog tijela i tenzija koje ga presijecaju“ (Iveković 2022: 199), često se radeći o naciji i narodu koji ga prikrivaju. Rada Iveković se bavi promatranjem fenomena u kontekstu Evrope, postkolonijalnosti i zapadne filozofije, kao i primjera jugoslavenskog rata. Njena istraživanja se usmjeravaju na potencijale pamćenja, diskontinuiteta, disartikulacije diskursa jer se u tim interakcijama „urušavaju binarni kodovi evropocentrizma“ (Iveković 2022: 200). U eseju autorka vodi jedan vid dijaloga sa idejama i djelima intelektualaca poput Etienna Balibara, Naokija Sakaija, Boaventure de Sousa Santosa, Gayatri Chakravorty Spivak, Robreta Esposita, Radomira Konstantinovića, Mohanhandasa K. Ghandija, Darka Suvina i Staše Zajović.

IV „Moderniteti i konstrukcija znanja“

Shvatajući modernitet kao značajan epistemološki rez, autorka esejom „Politike filozofije od moderniteta nadalje: Indijske i zapadne filozofije“ prepoznaje znanja utemeljena na tom lomu kao ona koja su znanja drugih diskvalificirala i nametnula im diskontinuitet. Tamo se terapijska filozofija javlja kao umijeće samospoznaje, dok se ideja ethisa koju je Rada Iveković posudila od svog učitelja Čedomila Veljačića upotrebljava više kao sredstvo spoznajnog dosega. U ovom radu autorka predstavlja rješenje po kojoj *yogistička* rješenja (yoga kao praktična filozofija svih indijskih škola) u liku i umu mudraca premošćuju pukotinu između praktičnog i teorijskog. Stereotipno gledana sa Zapada indijska

filozofija nema podjelu uma, a ipak njeno znanje o porijeku koje je fragmentirano i *avidyā* (neznanje), i u podjeli spola i u svim drugim diferencijacijama znači podjelu uma. *Avidyā* je prvo načelo buddhizma, a predstavlja ograničenje spoznaje. S pojavom zapadnog moderniteta stvoreni su geneaološki koncepti koji se smatraju univerzalnima. Tvrdeći da su svi drugi u diskontinuitetu Zapad se nametnuo u hijerarhijama vrijednosti. Indijska filozofija je napravila zaokret od evropske koji je jezičkog tipa što je (u *buddhizmu*) omogućilo osporavanje ega, nezadržavanje na metafizici subjekta i kultiviranje neizvjesnosti.

Rada Iveković postavlja pitanje koliko bi indijsko znanje kad bi se upotrijebilo u političkom čitanju u univerzalnom kontekstu (ne kroz optiku mistike) doprinijelo ne samo razumijevanju, već i obogaćivanju perspektiva. Središnji problem je pitanje subjekta koji u zapadnoj filozofiji nije neutralan (Gayarti Chakavorty Spivak), već je shodno tome diferenciran. *Politikama prevođenja* autorka se zalaže za drugačije, politički angažirano umjeće življenja u dosezanju produčja gdje je subjekt oslobođen od sebe samog kako bi mogao biti s drugima. Posmodernitet, globalizacija i biopolitika uzrokuju krizu subjekta, međutim unutar takve pukotine se može generirati jedna alternativna istorija. Kako bi se priznale ove filozofije potrebno je prevođenje. Na primjeru pozicije žene, Rada Iveković prokazuje u kojoj bi mjeri primjena znanja indijske filozofije doprinijela razumijevanju prirode fenomena i problema kojima se bavimo unutar zapadnog svijeta. Na primjer, ćutnju djevice, autorka tumači kroz činjenicu da je Marija logos, a ipak nema vlastito Evanđelje, što znači da je objektivizirana na način da joj je dodjeljen poredak viđenja (*daršana*), pri čemu joj izmiče poredak glasa (*vāk*) ili poredak slušanja (*śruti*), što znači da „slika pretpostavlja da je čujemo, ili da ima unutarnju koherenciju samo ako je prožeta glasom“ (Iveković 2022: 247-248). Ujedno moguće je da je ona i žena uopšte nositeljka značenja i simbola, i samo je porijekom podijeljeno, a identitet naprsnuo. U prilog tome ide i „persona“, maska rimskih glumaca koja označava mnoštvenost osobe i u francuskom jeziku isto, odsustvo. U konačnici ovaj primjer pokazuje kako bi epistemološka revoulcija bila sposobna otvoriti i premostiti svjetove i pukotine moderniteta, „proći kroz *prevođenje*, i to uvažavajući i prolazeći kroz monogostroke genealogije konceptata kao i vizija svijeta“ (Iveković 2022: 248).

U radu „Nužna epistemološka revolucija“ se istražuju važna metodološka pitanja prisutupa različitim načinima mišljenja i habitusima

„koi se postavljaju na križanju epistema“ (Iveković 2022: 249). Autorka polazi od izazova nepostojanja subjekta u nekim filozofskim praksama, to jest pitanja prevođenja na zapadne kontekste. Na taj način generira ideju o izgradnji transnacionalnog svijeta u viziji koja će odgovarati različitim načinima subjektivacije. Ovdje se upozorava da kada se misli politička dimenzija, ona se odnosi na regionalnu povijest i perspektivu koja je oblikovala svijet iz pozicije moći što je problem zapadnog moderniteta, kao i naših uobičajnih kognitivnih normi. Rada Iveković iznosi potrebu prevođenja među epistemama i stvaranja radikalne političke filozofije kao načina uspostavljanja veza, u čemu komparativna filozofija nije uspjela. Veliki lom iz 1989. godine donio je naknadni život obrata vrijednosti. Zapad u svom kontinuitetu generira nepravde prema Orijentu, na način da se simetrija o dihotomija pokazuju lažnima. Razmatrajući primjere oko konstitucije pojedinačnog (subjekta) i kolektivnog identiteta na Zapadu i Istoku i ideja političkog, autorka ističe prednost korištenja tehnika koje je nazvala „diciplinama u prevođenju“ (Iveković 2022: 259) a koje su primjenjive u svim naukama. Istovremeno, u krizi subjekta se može težiti prevladavanju subjekta. Takav cilj je moguće postići ne uz izmišljanje prošlosti, već kroz karmu i terapijske prakse *yoge*. Međutim, nijedna od njih sama nije dovoljna da zamijeni prevođenje, odnosno prožimanje svih filozofija. „Identificirati subjekte političkog znači prihvatiti se višedimenzionalne vježbe prevođenja“ (Iveković 2022: 263). Prevođenje je bitno jer predstavlja deaktiviranje nasilja i usredsređuje se na podjele u glavi, podjele uma i društvena cijepanja. Baza prevođenja se nalazi u čitanjima u različitim registrima i u istovremenom prevođenju iz jednog u drugog što upućuje na epistemološku revoluciju. Prevođenjem se može stvoriti transnacionalni interkontekstualni prostor izmještenosti i u tome je „epistemološka revolucija kći globalizacije“ (Iveković 2022: 265).

„Kolonijalni jezik, globalni jezik, lokalni jezik. Izvještaj o općoj desemantizaciji“ posljednji je esej u knjizi *Politike prevođenja*. U navedenom tekstu se diskutuje o značaju prelaska sa lokalnog na kolonijalni jezik kao globalni jezik i značenjima koje ima za subalterne i njihove studije. Tako, nasuprot njima stoji Francuska koja se opire uvozu teorija pri čemu gubi na obogaćivanju znanja kroz nesporazume, diskontinuitete, lutanja i alternativne kanale. Osnivanjem studija se razmatra istorija, jezik i prenosivost karme kao transgeneričke i transgeneracijske solidarnosti „različitih vrsta života, kako na ontološkom tako i na etičkom planu“

(Iveković 2022: 269). Primjenom karme kao pristupa istraživanjima se saznaje povijest drugih i transformiraju i subvertiraju znanja, to jest vježbaju otvorene političke imaginacije i prevode nove naracije. U desemantizacijskim procesima, kao i desimboličkim, jezik se spori i „proizvodi vrijednosti potekle iz transformacije“ (Iveković 2022: 271). Preporuka je naći srednji put između otpora univerzalizaciji (kao modelu dominacije) i tendencija da se promiču značenja i nove simbolizacije koje će omogućiti prodor neočekivanog.

V „Umjesto zaključka“

U zaključnom tekstu Rada Iveković polazi od autoeksplikacije autorske pozicije ističući uz princip prevođenja i same teme koje je izvela kao pokazne vježbe, rekla bih oglede. Krećući se od rata prema miru (i obrnuto), od potčinjavanja prema subjektivizaciji i ostalim pitanjima subjekta, od Azije prema Evropi (i obrnuto), od religije i nepolitičkog u politiku i političko, od nacije u seksualnost, od nasilja do raz-nasilja koje se uspostavlja kao razvezivanje mišljenja i promišljanje nenasilja izvan dihotomije i odnosa moći, potom od hijerarhije prema jednakosti i dalje, autorka je otvorila relacioniranost pojačavajući značenja prevođenja kao umnog procesa. Stoga se prevođenje etablira kao „jedini univerzalni jezik“ (Iveković 2022: 277) jer je svojim prožimajućim postojanjem iznad jezika. Uprkos političkom aspektu idioma, ovisnosti jezika o kulturi i standardizaciji, te činjenici da je zatvaranje u jedan jezik političko, ograničavanje postaje dijelom propitivanja. U tom smislu granice su reprezentovane kao „politički operatori“ (Iveković 2022: 280), a koje uprkos funkciji i identitetima koje zagovaraju pozivaju na prevođenje. U zaključcima koje iznosi Rada Iveković posebno se zadržavam na potencijalu kontekstualnog prevođenja u smjeru deaktiviranja nasilja, kao i otklona od izloacije i provincijalizacije koje proizvode totalitarističke jezičke politike. U knjizi se ovaj stav argumentira na primjeru evropskih jezičkih politika, i Evrope koju bi trebalo dekolonizirati (od kolonijalnih i imperijalnih apetita) s ciljem prihvatanja imaginacije raznolikosti. Ujedno, dekolonizacija bi proizvela nadu za provođenjem stranosti i odbijanja straha od drugosti. Kao viši nivo prevođenja Rada Iveković ocjenjuje transnacionalnost prema kojoj bi nacionalna kultura izrazila skromnost vlastitog jezika u korist integracije s drugim jezicima, što bi značilo priznanje masovnih migracija kao obilježja

epohe. Dakle, uz argument da svi konteksti pozivaju na prevođenje Rada Iveković reprezentira snažan prijedlog kojim imenuje potrebu za kulturom politikom prevođenja čiji bi konkretni cilj bila upotreba ovog procesa ili alata kao „otvarača zajedničkog smisla“ (Iveković 2022: 281).

Pravljenjem zaokreta u svijet fikcije, poentira se teorija prevođenja. Koristeći istorijske činjenice, prostore, kulturna mjesta i reference dekodirane iz bilješki – Rada Iveković, pojačava značenja, te igra na kartu podražavanja realnosti koja afirmira mogućnost propitivosti postavljene teorije. U centar teksta smješta posječnog junaka Davuda koji živi u dva različita svijeta. Njegov identitet koji uključuje nepotpuni transfer između formalne i neformalne pripadnosti svijetu izdavaštva u kojem se kretao zahvaljujući svojoj informiranosti mu je omogućavao višestrukost života. Identitet i obilježje nesvrstanosti su determinirali njegov život između realnosti politike, religije, društvenog uređenja (profesije i one koja to nije) – i snova o nečem drugačijem i boljem u individualnom i kolektivnom poretku. Doslovno, Davud je dovođenjem ljudi iz svog primarnog svijeta u knjižaru (u drugi svijet) odvijao prevođenje i transfer među pripadnicima nesvrstanih koji opisuje epizoda poznavanja srpsko-hrvatskog jezika. Oba susreta su predstavljala uspostavljanje veze između različitih svjetova.

Skica pogovora knjizi *Politike prevođenja*

U pogovoru problem prevođenja *Politika prevođenja* autorka razmatra kao jezičko i kao filozofsko pitanje, a sa francuskog jezika na hrvatski jezik i kao ovisno o jezičkim generacijskim, istorijskim i političkim kontekstima. Iznoseći obrise saradnje i kompromisa sa prevoditeljkom Milenom Ostojić, na relaciji autorkine pripadnosti *zajedničkom jeziku* kao kulturnoj poveznici i standarda hrvatskog jezika na zadnjim stranicama knjige se uvodi zadatak odstupanja od norme ili otpora zvaničnim politikama jezika. Od vlastite uključenosti u proces prevođenja, pa preko primjedbi na račun savremenih hrvatskih jezičkih politika, autorka dolazi do potpunog razvijanja kritičko-teorijskog okvira u kome analizira probleme, ali i značajnije nudi adekvatna i naučna rješenja. Sa filozofijom jezičkog prevođenja koje dolazi prije i kroz sam jezik, Rada Iveković pronađe iza sporne „nacionalizacije“ maternjeg jezika. U fantazmama o maternjem, nacionalnom i službenom jeziku razotkrivaju se svojatanja od vladajućih i opozicionih jezičkih struktura koje determiniraju i činjenicu da je takav

jezik državan, a još češće „očinski i doživljen kao unitaran, unificirajući i nametan“ (Iveković 2022: 292). Nacionalni jezik profitira na rađanju pojedinki/ pojedinaca u maternjem jeziku, kako bi ih purističkim svrhama vezao za formu jednojezika. U analizi takvih pretenzija autorka se nadahnjuje fenomenom *palanke* Radomira Konstantinovića, kao i primjerom odbijanja pisanja po nacionalističkom pravopisu Darka Suvina. S promišljanjem jezika i osjećaja stranosti koji nam izaziva autorka se odvaja prema otvaranju šanse u (bilo kojem) jeziku i prevođenju kao znacima otpora. Dodala bih, u prilog otporu, prateći trag autorkinih iskaza i kretanja i autoprevođenja u drugim jezicima. Kako bi se održala drugačija i pluralna perspektiva u pogovornim rečenicama se diferencira i autobiografsko iskustvo boravka u francuskom i engleskom jeziku, sa propitivanjem usmjerenim na njihove kolonijalne politike, te u slučaju engleskog jezika i globalne tendencije. Oba jezička konteksta, domaći kroz povijest i francuski – posjeduju, kako to Rada Iveković podvlači skučeni jezički horizont, pri čemu se gubi historijska dubina i mogućnosti i bogatstva jezika. Primjedba u autobiografskom diskursu se usmjerava u argumentiranje značaja učenja različitog jezika i opismenjavanja. Autorkin lični i profesionalni život kako se navodi u *Politikama prevođenja* „neproblematičnoj pluri-heteroglosiji“ (Iveković 2022: 302) predstavlja prostor slobode. Konkretno, Rada Iveković navedeno iskustvo tumači u odnosu na značaj de-kontekstualizacije i re-kontekstualizacije autorki/autora, s čijim se radom razvijaju novi podtekstovi kultura koji se ukrštaju npr. percepcija nacionalnih književnosti kao žanrova i tendencija autora da budu globalni djelatnici (Didier Costa insistira na prihvatanju opšte kontekstualizacije djela). Navodeći primjere iz različitih jezika, potvrđuje se ideja da jezici prolaze kroz filtere (Naoki Sakai) u čijim politikama nešto prođe, a nešto drugo bude zapriječeno. Naredni bitan element predstavlja (i autobiografski) osvrt na odnos jezika i egzila. Prema navodu Rade Iveković pojedinačni život počinje od „egzila“ iz materinske sigurnosti i rađanja u maternjem jeziku, kako bi dalje tekao prema udaljavanju ili kroćenju ili usvajanju jezika. Kretanje u kulturi ukrštenih jezika, univerzuma, nastajanja i nestajanja jezika i između jezičkih idealizacija koje su se pokazale nedovoljnima i manjkavima, treba da nas odvede do promišljanja veze između jezika i mišljenja u duhu transjezičnosti i vježbanja prevođenja i mišljenja. U pradoxalnim savremenim jezičkim politikama hrvatskog, srpskog, crnogorskog, dodajem i bosanskog jezika, Rada Iveković prozire njihovu besmisao razdvajanja, osakaćivanja,

slovanja, te uopšte procesa standardizacije, rodno diskriminirajućeg jezika i različitih uticaja – promišljajući njihove razlike, stilove, kontekste i varijante i imena i rigidnu primjenu. Tačnije, promišljajući sve jezičke razlike kao političke. Kao arugment autorica navodi prohodnost između naših varijanti u djelu pisaca kao što su Miroslava Krleže, Ive Andrića, Meše Selimovića, Mirka Kovača, Daše Drndić, potom manje uočljivih jezičkih kameleona, ali i naših autora/autorki koji pišu na drugim jezicima poput Aleksandra Hemon, Velibora Čolića, Borisa Budena, Dubravke Ugrešić, Dževada Karahasana i Slavenke Drakulić, ranije Danila Kiša i brojnih drugih u svjetskom kontekstu. Neke/i autorke i autori ostaju u svome jeziku, u unutrašnjem egzilu jezika i suočavaju se sa različitim praksama peglanja njihovog teksta u književnom svijetu. Nekadašnji zajednički jezik (po Deklaraciji o zajedničkom jeziku – jezik policentričnog tipa) predstavlja podjeljeno naslijeđe pod djelovanjem političkog zaborava i zadataka zastrašivanja naroda i održavanja poretka. Rada Iveković izvodi i poentira promašenost razdvajanja jezika kao političkog brisanja očigledne „zajedničke etimologije hrvatskog i srpskog jezika“ (Iveković 2022: 317) a koji su „dva blago različita izdanja istog“ (Iveković 2022: 316). Nadalje, na zadnjim stranicama pogovora i knjige autorka navodi indijski primjer prema kojem se prebrisava beskorisna povijest (recimo Hindustana) u odnosu na dominantni diskurs, kao i povijest postojećih ljudi. Na takav način se i na Balkanu povijest i postojanje Jugoslavije kao koncepta do 1989. smatra nepotrebnom jer nije doprinijela izgradnji kapitalizma i neoliberalizma. I tu se javlja politika prevođenja, koja nalaže filter kao začepljenje. S pravom Rada Iveković otčepljenje naših sakraliziranih jezika vidi izvana s drugim jezicima, kontekstima, prostorima i vremenima, a nikako s provincijalizacijskim jednoznačnim tokovima. U njenoj teoriji se prevođenje odnosi na labirinte transfera između knjiga i svijeta, odnosno počinje od ideje da se i sam tekst javlja kao prevod.

Knjiga Rade Iveković prikazana u osvrtu upozorava na mogućnosti prevođenja kao na začetak ukrštanja različitih tehnika i pristupa s ciljem proizvodnje nove teorije koja presudno i dugoročno doprinosu izmjeni postjugoslavenskog naučnog konteksta.

Merima Omeragić

merima.omeragic@unsa.ba

University of Sarajevo

Center for Interdisciplinary Studies “Prof. Dr. Zdravko Grebo”

**The Lightness of the Translating Process in the Service of
Redefining the Field of Knowledge**